

Lech JACZYNOWSKI*

<https://orcid.org/0000-0001-9984-9255>

Nauki o kulturze fizycznej w wymiarze historycznym a nowa klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych w Polsce

Streszczenie

Wprowadzenie. Zmiany w organizacji szkoły wyższej, narzucone ustawą z 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, ograniczają możliwości uwzględniania w dorobku uczelni prac naukowych pracowników z innych dziedzin czy dyscyplin naukowych niż ta wiodąca dla danej szkoły. W naszym przypadku jest to dyscyplina nauki o kulturze fizycznej, w ramach dziedziny nauki medyczne. Uniemożliwia to holistyczne spojrzenie na kulturę fizyczną, bo gubi się cały dorobek nauk humanistyczno-społecznych. **Materiał i metody.** Udowodnienie tezy o konieczności systemowego podejścia do nauk o kulturze fizycznej poprowadzono poprzez analizę literatury i materiałów źródłowych traktujących o znaczeniu samego terminu kultura fizyczna, przedstawiających historię powstania tego pojęcia, opisujących strukturę systemu nauk o kulturze fizycznej oraz rozważających korzyści z całościowego spojrzenia na różnorodne problemy tej dyscypliny. **Wyniki.** Zestawiono i porównano kilka ważnych, w tym ustawowych, a także międzynarodowych definicji interesującego nas tu pojęcia. Przedstawiono postacie i dorobek autorów, którzy jako pierwsi zaczęli wykorzystywać ten termin. Wreszcie odniesiono się do schematów odzwierciedlających strukturę systemu nauk o kulturze fizycznej. **Wnioski.** Ze względu na złożoność problematyki kultury fizycznej oraz fakt, że celem uczelni jest głównie przygotowywanie kadr pedagogicznych (nauczycieli wf., instruktorów, trenerów itp.), nie można do oceny jakości uczelni tego typu wykorzystywać dorobku naukowego tylko tych pracowników, którzy podejmują tematy korespondujące wyłącznie z naukami medycznymi, bo wyrugowanie tematyki społeczno-humanistycznej wypacza idee i sens kształcenia kadr dla całej branży.

Słowa kluczowe: klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych, nauki o kulturze fizycznej, nauki medyczne, nauki humanistyczne, nauki społeczne, ujęcie systemowe, twórcy pojęcia kultura

* prof. dr hab., Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Filia w Białej Podlaskiej, Wydział Turystyki i Zdrowia, Katedra Turystyki i Rekreacji, Zakład Zarządzania; e-mail: lech.jaczynowski@awf.edu.pl

fizyczna, choroby cywilizacyjne, pozamedyczny wymiar kultury fizycznej, pedagogiczne specjalności absolwentów, szkoły wyższe wychowania fizycznego, algorytm finansowania uczelni.

Wstęp

Rozporządzenie ministra nauki i szkolnictwa wyższego Jarosława Gowina z 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych klasyfikuje dyscyplinę nauki o kulturze fizycznej (obok nauk farmaceutycznych, nauk medycznych i nauk o zdrowiu) w dziedzinie nauk medycznych¹. W stosunku do poprzedniego rozporządzenia z 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych, zniknęły tzw. obszary wiedzy, a część wymienianych wówczas dziedzin nauki stała się teraz dyscyplinami naukowymi².

Aktualne rozporządzenie wpisuje się w ustawę z 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym – jako jeden z aktów wykonawczych³. Wspomniana tu ustawa zmienia sporo w systemie organizacyjnym szkolnictwa wyższego w Polsce. Pozostawia jednak uczelniom możliwości indywidualnego wyboru określonych rozwiązań, które zapisane w ich statutach rzutować będą w przyszłości na status danej uczelni w środowisku akademickim. Ponieważ od tego zależeć będzie z kolei ich finansowanie, warto dobrze zastanowić się nad podejmowanymi dzisiaj decyzjami.

Jednym z elementów tworzących tzw. algorytm finansowania uczelni jest, na mocy wyżej cytowanych przepisów, tzw. ocena dorobku naukowego pracowników zatrudnionych w tej szkole wyższej. Każdy pracownik dydaktyczno-naukowy zobowiązany został do złożenia oświadczenia, do jakiej dyscypliny naukowej zaliczać będzie można prowadzoną przez niego działalność naukową. W przypadku uczelni wychowania fizycznego wydawałoby się, że rzeczą naturalną jest deklarowanie dyscypliny nauki o kulturze fizycznej. Konsekwencją tego jest jednak wymóg publikowania swoich doniesień naukowych w czasopiśmie i wydawnictwach głównie związanych z naukami medycznymi. Kłopot polega tu na tym, że uczelnie te nie kształcą lekarzy, tylko nauczycieli wf., instruktorów i trenerów różnych dyscyplin sportowych, a więc kadrę pedagogiczną. Nawet studenci kierunku fizjoterapia pełnią po studiach rolę prowadzących zajęcia usprawniające z pacjentami, i to ściśle wg. indywidualnych wskazań lekarzy

¹ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dn. 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki oraz dyscyplin artystycznych (Dz.U. poz. 1818) oraz Ocena skutków regulacji (Nr 80 w wykazie prac legislacyjnych Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dn. 19.09.2018).

² Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dn. 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz.U. poz. 1065).

³ Ustawa z dn. 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz.U. poz. 1668).

rehabilitacji. Jeszcze trudniej przedstawia się ten problem ze studentami turystyki, bo część z nich będzie po studiach przewodnikami, organizatorami turystyki czy nawet przedsiębiorcami prowadzącymi własne podmioty turystyczne, a więc praktykującymi w profesjach opartych na wiedzy innej niż medyczna.

Oczywiście, dla wszystkich absolwentów różnych kierunków studiów prowadzonych w uczelniach wychowania fizycznego wiedza medyczna jest przydatna, chociażby ze względu na profilaktyczne i prozdrowotne oddziaływanie aktywności fizycznej na organizm człowieka. Jednak jest ona tylko jednym z elementów całokształtu wiedzy, jaką muszą wynieść z takich szkół ich absolwenci. Te inne elementy wiedzy przekazują im specjaliści nie związani z naukami medycznymi (czy nawet przyrodniczymi), tylko z naukami społecznymi i humanistycznymi. Tacy specjaliści stają więc przed dylematem, gdzie, w jakim czasopiśmie czy wydawnictwie związanym z medycyną mogą umieścić swoje doniesienia naukowe! Przecież żadne z nich nie przyjmie pracy traktującej np. *o mechanizmach podejmowania decyzji kolegialnych podczas walnych zgromadzeń w stowarzyszeniach sportowych czy o sieciowym planowaniu makrometodyki nauczania różnych dyscyplin sportowych, poprzez wykorzystanie macierzy kwadratowych zero-jedynkowych. O projektowaniu struktur organizacyjnych czy problemach związanych z etyką biznesu sportowego* lepiej nawet nie wspominać.

Wyżej przytoczona tematyka dotyczy problemów organizacji kultury fizycznej, ale podobne dylematy mają też specjaliści z zakresu historii kultury fizycznej, pedagogiki, metodyki nauczania, socjologii, filozofii i wielu innych obszarów wiedzy wykorzystywanych do przygotowania absolwentów takich szkół.

„Na dzisiaj” proponowanym rozwiązaniem problemu z wykorzystywaniem działalności naukowej specjalistów z nauk społecznych jest ewentualna możliwość zaliczenia ich do grupy pracowników dydaktycznych, a co za tym idzie – deprecjacja ich statusu naukowego. Będą przez to ci lepsi (naukowo-dydaktyczni, dostarczający punktów do ewaluacji danej szkoły) i ci gorsi (dydaktyczni, którzy nie będą zwolnieni od działalności naukowej, ale punkty uzyskane za ich publikacje nie będą się liczyły do oceny danej szkoły). Pomijając już dyskomfort dla tej drugiej grupy naukowców, wynikający z uznania ich dorobku naukowego za mało istotny dla nauk o kulturze fizycznej, to rozwiązanie takie wiąże się dodatkowo z upokarzającą perspektywą zwiększenia dla nich pensum dydaktycznego. Powstaje więc pytanie – co jest, a co nie jest życiowo ważne dla holistycznie pojmowanej kultury fizycznej?

Metoda

Mając na uwadze duże wątpliwości, jakie rodzą się w środowisku pracowników szkół wyższych wychowania fizycznego, w związku z wyżej postawionym pytaniem, podjęto w niniejszym opracowaniu próbę przybliżenia historii tego, jak

rodziło się pojęcie kultura fizyczna i jak jest ono dzisiaj niejednolicie rozumiane w różnych środowiskach. Celem zaś jest wykazanie, że wiedzy o kulturze fizycznej nie powinno się ze względów oportunistycznych ograniczać tylko do nauk medycznych, niejako amputując poprzez deprecjację tak istotny dla niej obszar wiedzy z zakresu nauk humanistyczno-społecznych.

Udowadnianie tezy o konieczności systemowego podejścia do nauk o kulturze fizycznej przeprowadzono poprzez analizę literatury i materiałów źródłowych, traktujących o znaczeniu samego terminu kultura fizyczna, przedstawiających historię powstania tego pojęcia, opisujących strukturę systemu nauk o kulturze fizycznej oraz rozważających korzyści z holistycznego spojrzenia na różnorodne problemy tej dyscypliny.

Końcowe wnioski w niniejszej pracy wyciągnięto na drodze wnioskowania dedukcyjnego, zakładając, że pomiędzy przytaczanymi w tekście tezami zaczerpniętymi z analizowanych prac różnych autorów a zdaniem wyrażonymi w postaci wniosków zachodzi obiektywny stosunek wynikania lub relacja prawdopodobieństwa.

Ze względu na konieczność cytowania prac pisanych w alfabecie cyrylicy, zastosowano tu obowiązującą we wszystkich bibliotekach naukowych w Polsce NP ISO 9:2000, która ujednoliciła zasady transliterowania tekstów pisanych w tym alfabecie. Tutaj zastosowano tę normę do oddania nazw własnych i tytułów prac przywoływanych w cytatach i bibliografii, ograniczając do niezbędnego minimum przypadki transkrybowania.

Wyniki

Znaczenie terminu kultura fizyczna

Wbrew pozorom, pojęcie kultury fizycznej wcale nie jest jednoznaczne. Spuentował tę sytuację jeszcze w latach siedemdziesiątych XX wieku Maciej Demel w swoich *Szkicach krytycznych o kulturze fizycznej*, pisząc tak:

Zapytajmy pierwszego z brzegu przechodnia, z czym kojarzy mu się kultura fizyczna i co ma z nią wspólnego, albo po prostu: co wie o niej – a zacznie nam recytować wyniki ostatniej niedzieli ligowej. Taka jest właśnie świadomość kultury fizycznej w społeczeństwie, taka jest o niej wiedza⁴.

Spróbował uporządkować to zagadnienie pod koniec lat dziewięćdziesiątych Zbigniew Krawczyk w *Encyklopedii kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna. Sport*, który, jak sam zaznaczył, czyni to „[...] w celu uniknięcia zasadniczych nieporozumień, wynikających z odmiennego zakresu znaczeniowego interesującej nas tu kategorii [...]”⁵.

⁴ Zob. M. Demel, *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa 1973, s. 24.

⁵ Zob. Z. Krawczyk (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna. Sport*, Instytut Kultury, Warszawa 1997, s. 11.

W wyniku przeprowadzanych przez niego analiz prac naukowych, publikowanych przez pracowników związanych z tą dziedziną, powstały cztery typy zagadnień stanowiących fundament interesującego nas tu pojęcia:

- kultura fizyczna rozumiana jako zespół form aktywności ruchowej, podejmowanych świadomie przez człowieka dla rozwoju jego sprawności fizycznej, zdrowia, harmonijnego rozwoju itp.;
- kultura fizyczna rozumiana jako system wartości, działań i ich efektów, zależnych od zewnętrznych warunków i stymulowanych przez społeczne potrzeby;
- kultura fizyczna rozumiana jako składowa wszelkiej kultury, gdzie człowiek jako istota fizyczna jest powiązany siecią relacji z całym środowiskiem przyrodniczym i współistnieje z nim na zasadzie homeostazy;
- kultura fizyczna rozumiana jako synonim sportu.

Definicje kultury fizycznej występują też w różnych aktach normatywnych. W nieistniejącej już ustawie z 18 stycznia 1996 r. o kulturze fizycznej, w art. 1 zdefiniowano ją następująco:

Kultura fizyczna jest częścią kultury narodowej, chronionej przez prawo. Obywatele bez względu na wiek, płeć, wyznanie, rasę oraz stopień i rodzaj niepełnosprawności – korzystają z równego prawa do różnych form kultury fizycznej⁶.

I nieco dalej ustawodawca wymienia te formy:

- wychowanie fizyczne;
- sport;
- rekreacja ruchowa;
- rehabilitacja ruchowa.

Niestety, w kolejnym akcie prawnym, z 25 czerwca 2010 r. – ustawie o sporcie, w art. 2 ust. 2 – zapisano: „sport wraz z wychowaniem fizycznym i rehabilitacją ruchową składają się na kulturę fizyczną”. W definicji tej zgubiono pojęcie rekreacji ruchowej, prawdopodobnie pod wpływem rozumowania, że jest to sport dla wszystkich i nie zwracając uwagi na to, że sport wyczynowy ma zupełnie inne cele i rozumiany powinien być inaczej⁷.

Takie podejście być może spowodowane zostało też powszechnie znaną i cytowaną definicją sportu, rozumianego jako „wszelka aktywność”, zawartą w europejskiej karcie sportu (European Sports Charter) przygotowanej w 1992 r. przez ministrów odpowiedzialnych za sport w krajach członkowskich Rady Europy⁸.

Na tym tle bardzo ciekawie przedstawia się definicja Międzynarodowej Rady Wychowania Fizycznego i Sportu (CIEPS – Consoil International pour l’Educa-

⁶ Ustawa z dn. 18 stycznia 1996 r. o kulturze fizycznej (Dz.U. poz. 113).

⁷ Ustawa z dn. 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. poz. 853).

⁸ Zob. Z. Żukowska, *Fair Play. Sport. Edukacja*. Wyd. ESTRELLA, Warszawa 1996, s. 240–243, oraz tekst dokumentu w wersji angielskiej – znajduje się pod adresem internetowym https://wcd.coe.int/web/sport/european_sports_charter (20.12.2018).

tion Physique at le Sport), działającej pod patronatem UNESCO (United Nations Educational and Cultural Organization – Organizacji Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury).

BEGRIFF: in deutsch: Körperkultur
 OBERBEGRIFF: Kultur DEFINITION:

- a) *Hauptsinn*: Komponente (Bereich) der Universalkultur welche die Kategorien, Gesetzmässigkeiten, Institutionen und materiellen Güter umfasst, die zur Verwertung der Leibesübung, zum Zwecke der Vervollkommenung der biologischen Leistungsfähigkeit, einschliesslich der geistigen Fähigkeiten des Menschen geschaffen wurden.
- b) *Bemerkungen und Empfehlungen*: Der Begriff hat einen engeren Anwendungsbereich, da er zur Nominalisierung der allgemeinen Wirkungen der konzentrischen Anwendung aller ihn bildenden Elemente, welche seine Sphäre ausmachen, benützt wird.

NOTION: in english: Physical culture
 GENERIC NOTION: Culture
 DEFINITION:

- a) *Principal meaning*: Component (domain) of the universal culture synthetizing the categories, the obligatory character of certain phenomena, the institutions and material goods, created for the revaluation of physical exercise in order to improve the biological and implicitly the spiritual potential of man.
- b) *Remarks and recommendations*: This notion has a more-restricted circulating value being employed to nominalize the general effects of the concentric application of all the elements forming its sphere.

ПОНЯТИЕ: по-русски: Физическая культура РОДОВОЕ
 ПОНЯТИЕ: Культура ОПРЕДЕЛЕНИЕ:

- a) *Основное значение*: Составная часть (область) универсальной культуры, синтезирующая категории, закономерности, учреждения и материальные блага, созданные для использования физического упражнения с целью совершенствования биологического и, одновременно, духовного потенциала человека.
- b) *Примечания и рекомендации*: Понятие имеет ограниченный круг циркуляции, потому что используется для назначения общих эффектов концентрического применения всех элементов, составляющих его сферу.

Ryc. 1. Definicja terminu kultura fizyczna wg CIEPS, A. Totescu (red.), *Terminologia educatiei și sportului*, Editura Stadion, Romania 1974, s. 122.

Na ryc. 1 podano brzmienie owej definicji w językach niemieckim, angielskim i rosyjskim. W dosłownym tłumaczeniu na język polski brzmi ona:

a) podstawowe znaczenie

KULTURA FIZYCZNA – to część składowa (komponent) uniwersalny kultury, syntetyzujący kategorie, zasady, podmioty i zasoby, stworzone w celu wykorzystania ćwiczeń fizycznych dla doskonalenia biologicznego i jednocześnie psychicznego potencjału człowieka.

b) spostrzeżenia i zalecenia

Pojęcie ma ograniczony zakres obiegu, ponieważ wykorzystuje dla wyznaczenia ogólnych efektów skoncentrowane zastosowania wszystkich elementów tworzących jego sferę⁹.

Przypis w podpunkcie b wprost sugeruje konieczność systemowego spojrzenia na problemy związane z kulturą fizyczną, o czym będzie nieco dalej.

Po transformacji systemowej na początku lat dziewięćdziesiątych, w Polsce uaktywniły się dwa ośrodki – gdański i poznański, w których niektórzy naukowcy, szermując tezą o konieczności walki z rusycyzmami w języku polskim, sugerowali, aby termin kultura fizyczna został zastąpiony odpowiednio terminami – kultura olimpijska i kultura zdrowotna¹⁰. Pomysły te w konsekwencji miały prowadzić np. do zmiany nazewnictwa akademii wychowania fizycznego na akademie kultury olimpijskiej lub akademie kultury zdrowotnej. Na szczęście, nie zostały te pomysły ostatecznie wdrożone, ale miały jakiś wpływ na to, że w ówczesnej klasyfikacji Komitetu Badań Naukowych kultura fizyczna stanowiła odrębną podgrupę P-5.1 w Zespole Nauk Medycznych¹¹.

Pomysłodawcy wyżej wspomnianych koncepcji walki z rusyfikacją języka polskiego prawdopodobnie nie brali pod uwagę, że już na początku XX wieku w polskich tekstach pojawia się termin kultura fizyczna, nieco inaczej jednak rozumiany. W pracy Dobiesława Dudka pt. *W sprawie genezy pojęcia „kultura fizyczna”* znajdujemy zdanie zacytowane z IV Sprawozdania Akademickiego Związku Sportowego w Krakowie za rok 1912/13.

Odczuwając niski poziom kultury fizycznej naszej młodzieży i potrzebę zaradzenia temu szkodliwemu dla normalnego rozwoju społeczeństwa objawowi, pragnęliśmy rozbudzić wśród młodzieży akademickiej zamiłowanie do ćwiczeń fizycznych za pomocą racjonalnie i wszechstronnie uprawianych sportów¹².

Nieco wcześniej znajdujemy we wspomnianej publikacji cytaty z wypowiedzi Józefa Piłsudskiego z 1914 r., zamieszczonej na łamach wojskowego czasopisma „Strzelec”, wychodzącego we Lwowie. Piłsudski wspomina w niej o konieczności stosowania w praktyce szkolnej

⁹ Zob. A. Totescu (red.), *Terminologia educatiei și sportului*, Editura Stadion, Romania 1974, s. 122.

¹⁰ Zob. L. Jaczynowski, *Cele rekreacji – struktura*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2012, nr 4 (LVIV), s. 29.

¹¹ Zob. tegoż, *System nauk o kulturze fizycznej (próba uporządkowania)*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” (Polska Akademia Nauk. Komitet Naukoznawstwa) 2000, t. XXXVI, z. 1 (143), s. 26.

¹² Zob. D. Dudek, *W sprawie genezy pojęcia „kultura fizyczna”*, „Prace Naukowe. Kultura Fizyczna” 1997, z. 1, red. J. Rodziewicz-Gruhn, E. Małolepszy, s. 9–11.

[...] żelaznej karności i dyscypliny, dbanie o życie się szeregow między sobą, jak też podkomendnych i przełożonych, dbając o kulturę fizyczną młodzieży [...] dla siły i tężyzny wojennej.

Z tych cytatów, pojawiających się na terenie Galicji, trudno byłoby wywodzić i domniemywać rosyjskość korzeni omawianego tu pojęcia, bo tereny te były przecież od lat w zaborze austriackim. Wynika z nich też, że kultura fizyczna potrzebna jest dla rozwoju moralnego społeczeństwa oraz zbudowania tężyzny wojennej.

W obliczu tak wielu definicji i braku wskazania, kto był pomysłodawcą pojęcia kultura fizyczna, poniżej spróbujemy uzupełnić tę lukę.

Historia powstania pojęcia kultura fizyczna

Określenie kultura fizyczna pojawiło się w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, prawdopodobnie w 1925 r., dzięki fundamentalnemu dziełu Georgija Aleksandrowicza Djuperrona (Georgij Aleksandrovič Dûperron) pt. *Teoria kultury fizycznej* (Teoriâ fizičeskoj kul'tury), które ukazało się nakładem wydawnictwa Vremiâ w Leningradzie. W tej dwutomowej pozycji autor opisał wpływ ćwiczeń fizycznych na organizm człowieka, przedstawił klasyfikację systemów gimnastycznych, omówił zagadnienia związane z treningiem sportowym, problemy korektywy, zdrowego żywienia, wydolności, aktywnego wypoczynku, i wiele podobnych zagadnień. Zdefiniował też pojęcia, takie jak ćwiczenia cieleśne i rozwój fizyczny. Nie pominął wątku wpływu kultury fizycznej na pełnię sił fizycznych i psychicznych u zdrowego osobnika (ryc. 2).

Poza tym autor szeroko omawiał konkretne współczesne dyscypliny sportowe, ale też procedury hartowania ciała i masażu sportowego¹³. Pozycja ta, mimo że miała w ZSRR trzy wznowienia, nigdy na język polski nie została przetłumaczona, a postać G.A. Djuperrona jest w Polsce nieznana. A był to fascynujący człowiek. Urodził się w rodzinie niemiecko-francuskiej, której przodkowie osiedlili się w Sankt Petersburgu na początku XIX wieku. Żył w latach 1877–1934. W Rosji uważany jest za twórcę – organizatora rosyjskiej piłki nożnej oraz rosyjskiego ruchu olimpijskiego. W 1911 r. został sekretarzem Rosyjskiego Komitetu Olimpijskiego, a w 1913 r., podczas XVI Sesji MKOl w Lozannie, jednogłośnie wybrano go na członka Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego¹⁴. Z wykształcenia prawnik, wiele lat pracował jako bibliotekarz, a na początku lat dwudziestych XX wieku został członkiem Międzypaństwowej Rosyjsko-Polskiej Komisji, która na mocy traktatu ryskiego z 1921 r. pracowała nad zwróceniem Polsce naszych narodowych kulturalnych skarbów¹⁵. Pracował też w Państwowym Instytucie Wychowania Fizycznego im. P.F. Lezgafta, dochodząc do stano-

¹³ Zob. G.A. Dûperron, *Teoriâ fizičeskoj kul'tury*, Vremiâ, Leningrad 1925, s. 8.

¹⁴ Zob. *Biographies of the members of the International Olympic Committee*, International Olympic Committee, 1998 [b.m.w.], s. 149.

¹⁵ <https://tsarselo.ru/yenciklopedija-carskogo-sela/istori-carskogo-sela-v-licach/dyuperron-georgij> [dostęp: 5.01.2019].

wiska docenta. W okresie lat trzydziestych on i jego rodzina byli represjonowani przez władze komunistyczne¹⁶.

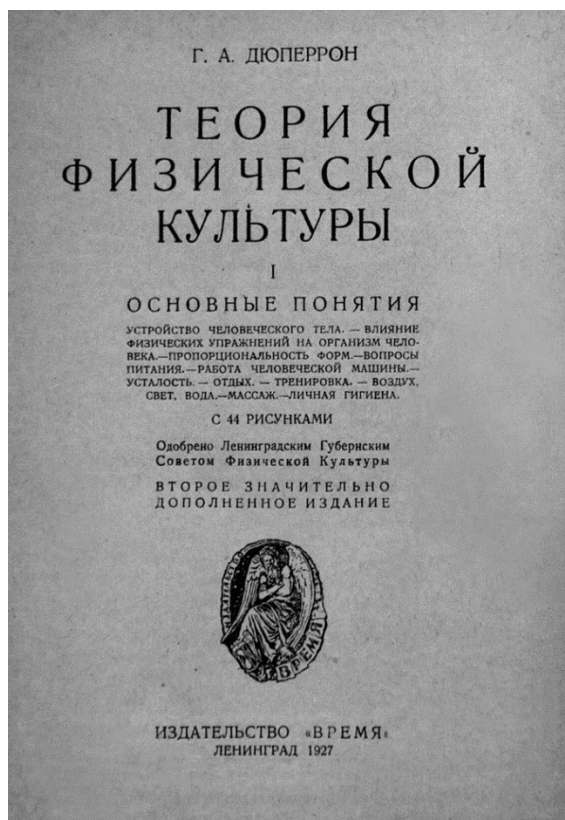

Рис. 2. Okładka podręcznika *Teoria kultury fizycznej* (G.A. Dûperron – I wydanie w 1925 r. w Leningradzie)

Na pytanie, czy on pierwszy wprowadził do obiegu na terenie Rosji pojęcie kultury fizycznej, trudno dać jednoznaczną odpowiedź. Ale w bogatej bibliografii, jaką przedstawił w swoim głównym dziele (w większości złożonej z prac nie-rosyjskich autorów), nie udało się doszukać – przynajmniej w tytułach tych prac – interesującego nas tu terminu.

Drugą postacią, też w Polsce mało znaną, jest Amerykanin Bernarr Macfadden¹⁷. Żył w latach 1868 do 1955 r., mieszkając głównie w Nowym Jorku. Był autorem wielu książek nawiązujących do problemów kultury fizycznej, jak chociażby:

- *Physical Training* (1900),
- *Physical Culture for Babies* (1904),

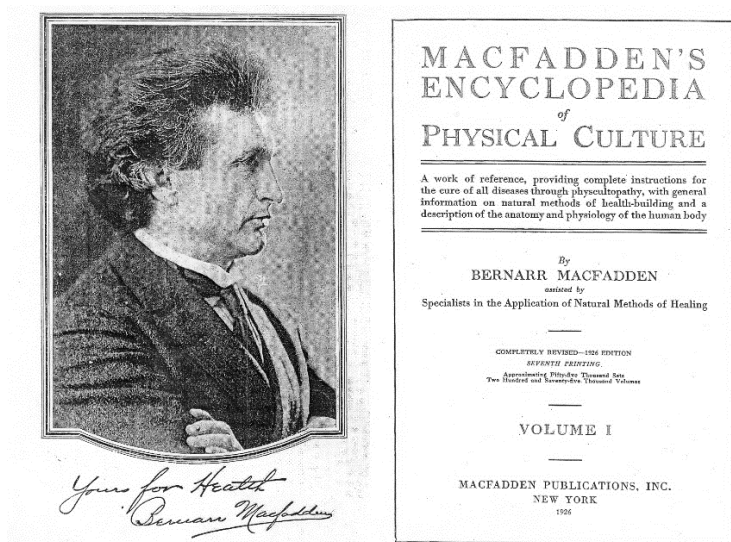
¹⁶ https://ru.wikipedia.org/wiki/Dûperron_Georgij_Aleksandrovič [dostęp: 6.01.2019].

¹⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Bernarr_Macfadden [dostęp: 6.01.2019].

- *Muscular Power and Beauty* (1906),
- *Physical Culture Cook Book* (1924),
- *Talk to a Young Man about Sex* (1928),
- *After 40 – What?* (1935);

i wiele innych, o tematyce nawiązującej do problemów nas tu interesujących.

Jednak dwie jego publikacje nakazują nam zastanowić się, czy to jemu nie powinniśmy przypisać autorstwa terminu kultura fizyczna, a przynajmniej pierwszeństwa w propagowaniu jej na dużą skalę. W 1899 r. B. Macfadden zaczął wydawać czasopismo „Physical Culture”, które periodycznie ukazywało się do 1934 r. Jednak największym jego osiągnięciem było wydanie w Nowym Jorku w 1911 r. czterotomowego dzieła *Macfadden's Encyclopedia of Physical Culture*, które potem miało aż siedem wydań¹⁸. Encyklopedia ta poświęcona jest opisom anatomii i fizjologii ludzkiego ciała, przedstawia naturalne metody sprzyjające zachowaniu zdrowia, podaje instrukcje odnośnie do ćwiczeń kształtujących budowę ciała, itp. Tak widział kulturę fizyczną Bernarr Macfadden. Ale to on zaczynał rozważania tego typu, a od czegoś (co uznał za istotne) trzeba było zacząć.

Ryc. 3. Okładka *Encyklopedii kultury fizycznej* (Bernarr Macfadden – I wydanie w 1911 r. w Nowym Jorku)

Trudno jest powiedzieć, dlaczego tak mało wiemy w Polsce o B. Macfaddenie. Być może jedną z przyczyn jest to, że przypisano mu ukierunkowanie jego kultury fizycznej na zagadnienia kulturystyki. Efekt tego był taki, że w krajach Zachodu prawie nie korzysta się z pojęcia *physical culture*, zastępując je *physical*

¹⁸ Zob. B. Macfadden, *Macfadden's Encyclopedia of Physical Culture* (seventh printing), Macfadden Publications, INC, New York 1926.

activity czy *physical education*. Natomiast nasz termin – nauki o kulturze fizycznej – najczęściej odpowiada angielskim pojęciom – *sport sciences* i *movement sciences* lub *the sciences on physical education*. Wprost humorystycznie brzmi konstatacja odnośnie do rozumienia tego terminu przez społeczność kanadyjską, wypowiedziana przez sekretarza generalnego International Association for Physical Education in Higher Education Canada Claude’a Parè, podczas VI Międzynarodowego Kongresu Naukowego Współczesny Sport Olimpijski, jaki odbył się w Warszawie w 2002 r. Mianowicie nasz rozmówca pochodzący z tego kraju stwierdził, że anglojęzyczna część Kanadyjczyków rozumie przez to pojęcie właśnie kulturystykę, natomiast francuskojęzyczna grupa Kanadyjczyków rozumie po prostu je jako aktywność seksualną. W zasadzie nie powinno to nas specjalnie zaskakiwać, bo w czasie prowadzonych wówczas badań nad strukturą podmiotów związanych z aktywnością fizyczną dostrzeżono, że pod nr 872 (branża kf. i sport) w polskiej Klasyfikacji Gospodarki Narodowej rejestrowano (wprowadzie tylko w niektórych rejonach Polski) jako podmioty kultury fizycznej tzw. agencje towarzyskie¹⁹.

Być może przywołane tu pojęcie aktywności fizycznej jest kluczem do zrozumienia tego, czym jest kultura fizyczna. Mianowicie przed ponad 200 laty, polski lekarz Jędrzej Śniadecki w swoim traktacie *O fizycznym wychowaniu dzieci* napisał znamienne sentencje: „Człowiek im więcej się cywilizuje, tem się więcej wyradza i poniża we względzie fizycznym”.

Autor nie znał pojęcia kultura fizyczna, bo go jeszcze nie było, ale zwrócił uwagę na to, że to zdobycze cywilizacji ograniczają naszą naturalną do tej pory aktywność fizyczną²⁰. Ponieważ to ograniczenie odbija się na niej w sposób bezpośredni, trzeba było coś wymyśleć, co będzie wraz z rozwojem cywilizacyjnym zastępowało i uzupełniało ten ubytek. I człowiek wymyślił system kultury fizycznej, składający się z wielu podsystemów, mających wyrównać zmniejszające się ciągle obciążenia fizyczne w naszym codziennym życiu, a w konsekwencji zapobiegać powstawaniu tzw. chorób cywilizacyjnych oraz rozsądnie zagospodarowywać powstający czas wolny.

Struktura systemu nauk o kulturze fizycznej

Nauki o kulturze fizycznej powinny wyjaśniać zależności przyczynowo-skutkowe pojawiające się w podsystemach takich, jak sport wyczynowy, rekreacja ruchowa (w tym i aktywność turystyczna), rehabilitacja ruchowa (dzisiaj często nazywana fizjoterapią) i innych obszarach swoistych dla kultury fizycznej, a przejawiających się między innymi jako kierunki studiów w szkołach wyższych wychowania fizycznego. Trzeba sobie zdawać sprawę, że cele stawiane przed

¹⁹ Zob. J. Żyśko, *Zmiany struktury organizacji kultury fizycznej w Polsce po 1989 roku* (praca doktorska), AWF Warszawa 1997.

²⁰ Zob. J. Śniadecki, *O wychowaniu fizycznym dzieci*, AWF Kraków 1990, s. 9 (I wydanie 1805 r.).

kulturą fizyczną często wykorzystywane są przez różne obszary, wydawałoby się, odległe od kultury fizycznej. Upowszechnienie kultury fizycznej wpływa na gospodarkę narodową i wskaźnik PKB, bo za inwestycje i usługi, ale też sprzęt, ubiory sportowe, trzeba zapłacić. Politycy oficjalnie deklarując apolityczność sportu, sami wykorzystują okazje, gdy nasi zawodnicy mają szanse na spektakularne zwycięstwa, aby się z herosami publicznie pokazać. Armia i inne służby mundurowe dbają o sprawność fizyczną i wydolność swoich funkcjonariuszy. Wielu pracodawców dba o odnowę sił fizycznych swoich pracowników, bo może to zwiększyć ich wydajność w pracy. Loty w kosmos, stan nieważkości lub inne ciążenie niż na Ziemi uświadomiły nam, że trzeba „nauczyć” organizmy, jak zachowywać się w takich nietypowych warunkach i dostosowywać do nich. Jak? – no właśnie przy pomocy środków proponowanych przez kulturę fizyczną.

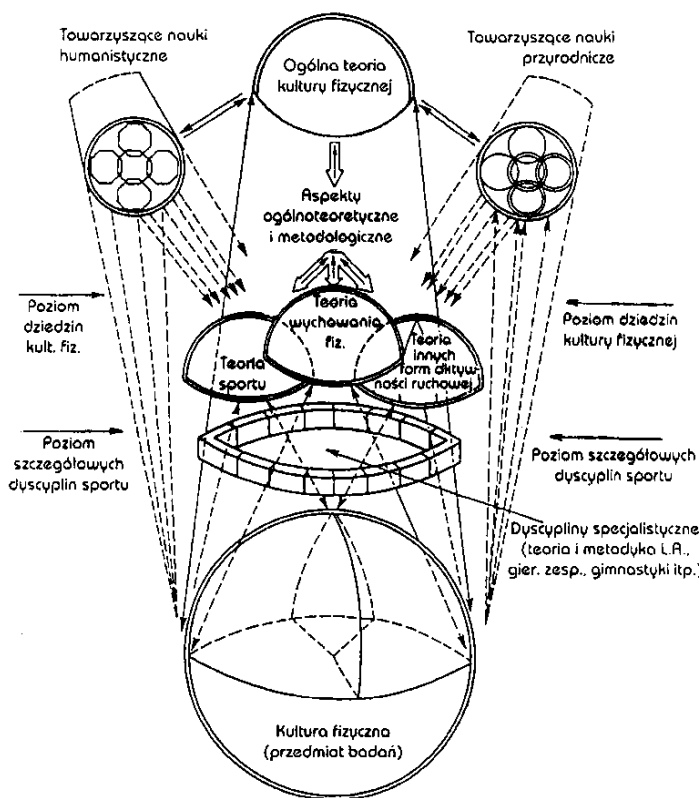
W tej sytuacji warto się zastanowić, jak powinien wyglądać system nauk o kulturze fizycznej, który przy złożoności i wielorakości problemów, jakimi musi zajmować się ta dyscyplina, nie może się ograniczać tylko do rozwiązywania problemów natury medycznej, pojawiających się u aktywnego fizycznie człowieka. W literaturze przedmiotu możemy znaleźć wiele koncepcji przedstawienia współzależności różnych nauk, których warsztaty badawcze wykorzystywane są do rozwiązywania swoistych problemów kultury fizycznej. Wśród takich opracowań najpełniejsza wydaje się praca Z. Krawczyka, który dokonał przeglądu wielu prób strukturalizacji takich nauk. Odnosi się więc on w swoim opracowaniu do dychotomicznego modelu systemu nauk R. Przewedy (grupując nauki jako rodzime i podstawowe). Następnie charakteryzuje trójczłonowy schemat J. Kosiewiczza (składający się z nauk podstawowych, aplikacyjnych i rekonstrukcyjno-specjalistycznych). Wreszcie Z. Krawczyk przedstawia własną koncepcję „piramidy” nauk o kulturze fizycznej, której podstawę stanowią nauki fizjologiczne, antropologiczne, społeczne i ekologiczne. Nieco wyżej znajdują się w tej piramidzie: higiena, medycyna, teoria motoryczności, pedagogika, dydaktyka i metodyka kultury fizycznej. Nad nimi usytuowana jest teoria sprawności somatycznej oraz teoria kultury fizycznej. Na samym szczycie uplasowana jest filozofia kultury fizycznej – nauka uogólniająca namysł nad różnymi sferami dziedziny kultury fizycznej²¹.

Jednym z najciekawszych opracowań, dotyczących tego zagadnienia, wydaje się jednak model L.P. Matwiejewa (L.P. Matveev), którego idee odzwierciedla rycina 4.

Ogólna teoria kultury fizycznej obejmuje tzw. nauki swoiste, jakimi są teoria sportu, teoria wychowania fizycznego i teoria innych form aktywności fizycznej. Poniżej nich znajdują się teoria i metodyka poszczególnych dyscyplin sportowych (form ruchowych) wykorzystywanych w sporcie wyczynowym, wychowaniu fizycznym, rekreacji ruchowej, rehabilitacji ruchowej i innych. Pojawiające się problemy możemy rozwiązywać przy pomocy towarzyszących z jednej strony

²¹ Zob. Z. Krawczyk, *Nauki o kulturze fizycznej. Próba strukturalizacji*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1985, nr 2, s. 3–13.

nauk przyrodniczych (w tym i medycznych), z drugiej – towarzyszących nauk humanistyczno-społecznych. W takim modelu nic nie dominuje, bo wszystko może być ważne, w zależności od okoliczności²². Model ten wprost podpowiada, że w schemacie nauk o kulturze fizycznej konieczne jest podejście systemowe, umożliwiające holistyczne przedstawianie złożonych problemów pojawiających się przed tą dyscypliną.

Ryc. 4. System nauk o kulturze fizycznej wg L.P. Matwiejewa

Ujęcie systemowe

Podstawowym założeniem ujęcia systemowego jest dążenie do jedności nauki poprzez współpracę specjalistów z różnych dyscyplin. Twórca takiego podejścia, biolog Ludwig von Bertalanfy, współpracując z ekonomistami, biomatematykami i fizjologami, zauważył, że w poszufladkowanej wiedzy specjaliści z danej dyscypliny naukowej rzadko poruszają się po jej obrzeżach. Tymczasem w tych graniczących obszarach z różnych szufladek dzieją się rzeczy najciekawsze. W 1928 r. powstała, na bazie tych rozważań, ogólna teoria systemów, która

²² Zob. L.P. Matveev, *Vvedenie v teoriju fizičeskoj kul'tury*, Moskva 1983.

zalecała, żeby nie koncentrować się na elementach badanej rzeczywistości, tylko zwracać baczną uwagę na oddziaływania zachodzące pomiędzy tymi elementami, kierować się ujęciami całościowymi, wyodrębniać nadsystem, system i podsystemy, uwzględniać sprzężenia zwrotne, itp. Co ciekawe, teoria podchwyczona została głównie przez nauki społeczne, takie jak cybernetyka, socjologia czy organizacja i zarządzanie. Ale i tam systemowe podejście było często wynikiem przypadku. Fredrik W. Taylor, uznawany za twórcę naukowej organizacji pracy, swoje eksperymenty nad zwiększeniem wydajności pracy robotników fizycznych oparł na swoich doświadczeniach wyniesionych ze sportu wyczynowego (sam był mistrzem USA w tenisie ziemnym w 1881 r.²³ Oceniając jego osiągnięcia, noblista w dziedzinie ekonomii Herbert Simon (ze współautorem J.G. Marchem) w podręczniku *Organizacja i zarządzanie* napisał, że F. Taylor stworzył coś, co właściwie wynikało z fizjologicznych właściwości organizmu człowieka²⁴.

Spojrzenie na daną rzeczywistość z innego punktu widzenia pozwala zweryfikować wiele spraw uważanych za już absolutnie pewne. Ciekawe zjawisko opisała np. Wanda Czarnocka-Karpińska w *Encyklopedii zdrowia* (rozdział *Medycyna sportowa*), przywołując dane o większych wymiarach serca u osób trenujących niż u ludzi zdrowych – nieuprawiających żadnych sportów.

W przeszłości uważano, że jest to uzależnione od szkodliwego wpływu sportu [...], obecnie nie ulega wątpliwości, że jest jednym z objawów przystosowania [...] do pokonywania krańcowych wysiłków²⁵.

Innym przykładem pokazującym nadzwyczaj ciekawe konkluzje, jakie mogą zrodzić się na granicy między różnymi dyscyplinami, jest jedno z największych osiągnięć współczesnej medycyny, tzw. odporność poszczepienna. Jest to jednak osiągnięcie nie lekarza, tylko absolwenta studiów przyrodniczych Louisa Pasteura z 1885 r.²⁶

Antropolog kulturowy pracujący na początku XX wieku w USA, Bronisław Malinowski, w słynnej pracy *Seksualizm dzikich*, uzmysłowił nam mechanizmy tworzenia się struktur organizacyjnych w danej grupie społecznej, o czym pisała M. Hirszowicz²⁷.

Szufladkowanie nauki oczywiście porządkuje jakoś naszą wiedzę, ale utrudnia też pracę tym naukowcom, którzy patrzą na pojawiające się problemy z nieco szerszej perspektywy niż tylko jedna dyscyplina czy nawet dziedzina naukowa.

²³ Zob. M. Rotkiewicz, L. Jaczynowski, *Sport w życiu i działalności Fredericka Winsłowa Taylora*. „Sport Wyczynowy” 2012, nr 3, s. 135–147.

²⁴ Zob. J.G. March, H.A. Simon, *Teoria organizacji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964, s. 30–42.

²⁵ Zob. W. Czarnocka-Karpińska, *Medycyna sportowa*, [w:] J. Wolański, E. Rużyłło (red.), *Mała encyklopedia zdrowia*, wydanie VII, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 985–1013.

²⁶ https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis_Pasteur [dostęp: 29.11.2018].

²⁷ Zob. M. Hirszowicz, *Socjologia organizacji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 110.

Dyskusja

W przedstawionych wyżej rozważaniach, opartych na przykładach zaczerpniętych z analizowanej literatury, zwrócono uwagę na brak uznanej definicji kultury fizycznej, jako jedną z głównych przyczyn deprecjonowania dorobku pracowników naukowych specjalizujących się w obszarach nauk humanistyczno-społecznych. Obowiązujące przepisy spychają na margines wiedzę potrzebną dla kadr pedagogicznych kultury fizycznej (nauczycieli wf. w szkołach wszystkich typów, instruktorów rekreacji, fizjoterapeutów, a nawet trenerów). Wprawdzie dla tych ostatnich, zwłaszcza w przypadku sportu wyczynowego, wiedza medyczna jest potrzebna do zrozumienia reakcji organizmu na supramaksymalne obciążenia, ale nie zapominajmy, że ta grupa zawodowa obsługuje niecałe 300 tys. osób zarejestrowanych w PZS (polskie związki sportowe), tzn. około 0,7% całego społeczeństwa. Natomiast z wychowaniem fizycznym w szkole ma do czynienia praktycznie całe społeczeństwo.

Nie można więc w uczelni przygotowującej kadry dla całego społeczeństwa preferować osiągnięć naukowych przydatnych głównie dla tych, którzy obsługują niecały procent tego społeczeństwa. Sprawę dosyć pogładowo wyjaśnia model nauk o kulturze fizycznej P. Matwiejewa, który powinien być punktem wyjściowym do dyskusji wśród wszystkich pracowników szkół wyższych wychowania fizycznego, a wypracowane argumenty należy przedstawić w MNiSW, w celu wypracowania realnego podejścia do oceny wartości prac naukowych, które powinny być zaliczane jako podstawa do ewaluacji danej szkoły. W naszym przypadku na pewno nie może być tak, że dyscyplina – nauki o kulturze fizycznej – obsługiwana jest wyłącznie przez nauki medyczne. Bez wspomagania ze strony nauk humanistyczno-społecznych kultura fizyczna sprowadzona zostanie do roli obszaru, gdzie sporo wiedzy powstawać będzie na drodze intuicyjnej, bo znaczna część kadry naukowej zacznie odchodzić, nie akceptując rozwiązań o charakterze quasi-organizacyjnym.

Bibliografia

- Biographies of the members of the International Olympic Committee*, International Olympic Committee, 1998.
- Czarnocka-Karpińska W., *Medycyna sportowa*, [w:] J. Wolański, E. Rużyłło (red.), *Mała encyklopedia zdrowia*, wydanie VII, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 985–1013.
- Demel M., *Szkice krytyczne o kulturze fizycznej*, Wyd. Sport i Turystyka, Warszawa 1973.
- Dudek D., *W sprawie genezy pojęcia „kultura fizyczna”*, „Prace Naukowe. Kultura Fizyczna” 1997, z. 1, red. J. Rodziewicz-Gruhn, E. Małolepszy, s. 9–11.

- Dûperron G.A., *Teoriâ fizičeskoj kul'tury*, Vremiâ, Leningrad 1925.
- Hirszowicz M., *Socjologia organizacji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Jacznowski L., *System nauk o kulturze fizycznej (próba uporządkowania)*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, Polska Akademia Nauk. Komitet Naukoznawstwa, 2000, t. XXXVI, z. 1 (143), s. 25–42.
- Jacznowski L., *Cele rekreacji – struktura*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2012, nr 4 (LVIV), s. 29–34.
- Krawczyk Z., *Nauki o kulturze fizycznej. Próba strukturalizacji*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1985, nr 2, s. 3–13.
- Krawczyk Zb. (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Kultura fizyczna. Sport*, Instytut Kultury, Warszawa 1997.
- Macfadden B., *Macfadden's Encyclopedia of Physical Culture*, Macfadden Publications, INC, New York 1926.
- March J.G., Simon H.A., *Teoria organizacji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1964.
- Matveev L.P., *Vvedenie v teorû fizičeskoj kul'tury*, Moskva 1983.
- Piątkowska M., *Rozumienie kultury fizycznej na świecie*, „Kultura Fizyczna” 2006, nr 9–12, s. 83–86.
- Rotkiewicz M., Jacznowski L., *Sport w życiu i działalności Fredericka Winslowa Taylora*, „Sport Wyczynowy” 2012, nr 3, s. 135–147.
- Śniadecki J., *O wychowaniu fizycznym dzieci*, AWF (I wydanie 1805 r.), Kraków 1990.
- Totescu A. (red.), *Terminologia educatiei și sportului*, Editura Stadion, Romania 1974.
- Żyśko J., *Zmiany struktury organizacji kultury fizycznej w Polsce po 1989 roku*, AWF (praca doktorska) Warszawa 1997.
- Żukowska Z., *Fair Play. Sport. Edukacja*, Wyd. ESTRELLA, Warszawa 1996.

Netografia

- https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis_Pasteur [dostęp: 29.11.2018].
- https://wcd.coe.int/web/sport/european_sports_charter [dostęp: 20.12.2018].
- <https://tsarselo.ru/yenciklopedija-carskogo-sela/istori-carskogo-sela-v-ljach/dyperron-georgij> [dostęp: 5.01.2019].
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Dûperron_Georgij_Aleksandrovič [dostęp: 6.01.2019].
- https://en.wikipedia.org/wiki/Bernarr_Macfadden [dostęp: 6.01.2019].

Źródła

- Ustawa z dn. 18 stycznia 1996 r. o kulturze fizycznej (Dz.U. poz. 113).
- Ustawa z dn. 25 czerwca 2010 r. o sporcie (Dz.U. poz. 853).

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dn. 8 sierpnia 2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz.U. poz. 1065).

Ustawa z dn. 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz.U. poz. 1668).

Ocena skutków regulacji. Wykaz prac legislacyjnych Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (pod nr 80 z dn. 19.09.2018 r.).

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dn. 20 września 2018 r. w sprawie dziedzin nauki oraz dyscyplin artystycznych (Dz.U. poz. 1818).

Historical interpretation of physical culture sciences and a new classification of scientific fields and disciplines in Poland

Abstract

Introduction. Changes in organisation of tertiary schools, imposed by the 2018 Tertiary education law, limit possibilities of counting academic works of scholars representing different fields or disciplines than a given school's main ones among its achievements. In our case the main discipline are physical culture sciences, placed in the field of medical sciences. It makes it impossible to look at physical culture in a holistic way, because all achievements of the humanities and social sciences are lost. **Material and Methods.** A thesis about a necessity of a systemic attitude to physical culture sciences was being proved by analysing literature and source materials concerning the meaning of the very term "physical culture", presenting history of coming into being of that notion, describing the structure of the system of physical culture sciences and considering benefits from a comprehensive view of various problems of that discipline. **Results.** Several important definitions of the notion we are interested in – including legal ones and international ones – were juxtaposed and compared. Figures and works of authors who were the first in the world to use that term were presented. Finally, schemes reflecting the structure of the system of physical culture sciences were referred to. **Conclusions.** Regarding complexity of physical culture issues and the fact that the aim of the school is training of pedagogical personnel (PE teachers, instructors, coaches, etc.), evaluation of quality of that kind of academic institutions should not be based solely on academic works of authors dealing only with subjects corresponding to medical sciences, because wiping out of socio-humanistic issues deforms ideas and sense of education of personnel for the whole line of work.

Keywords: classification of scientific fields and disciplines, physical culture sciences, medical sciences, humanities, social sciences, systemic interpretation, authors of the notion of physical culture, civilization diseases, nonmedical dimension of physical culture, graduates' pedagogical specializations, physical culture tertiary schools, algorithm of financing academic institutions.

Deklaracja konfliktu interesów

Autor deklaruje brak potencjalnych konfliktów interesów w odniesieniu do badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Nauki o kulturze fizycznej w wymiarze historycznym a nowa klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych w Polsce*.

Finansowanie

Autor nie otrzymał żadnego wsparcia finansowego w zakresie badań, autorstwa i/lub publikacji artykułu *Nauki o kulturze fizycznej w wymiarze historycznym a nowa klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych w Polsce*.

Declaration of Conflicting Interests

The author declared no potential conflicts of interests with respect to the research, authorship, and/or publication of the article *Nauki o kulturze fizycznej w wymiarze historycznym a nowa klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych w Polsce*.

Funding

The author received no financial support for the research, authorship, and/or publication of the article *Nauki o kulturze fizycznej w wymiarze historycznym a nowa klasyfikacja dziedzin i dyscyplin naukowych w Polsce*.
